

ARTICLES CENTRALS

No oblidis el meu nom. Desaparèixer a la frontera

Corina Tulbure i Wael Garnaoui

Corina Tulbure és periodista freelance. Wael Garnaoui és doctorand a la Universitat París VII

“Sé que és viu, m’ho diu el cor” repetia la Fàtima mentre caminava cap a la casa de la mare d’un altre desaparegut en la seva ruta a Lampedusa. L’any 2017, quan vam fer les primeres entrevistes, ja feia cinc anys que el fill de la Fàtima, Ramzi Walhezi, no donava senyals de vida. Havia marxat cap a Europa amb altres joves del mateix barri de la capital tunisiana. Avui, la Fàtima segueix esperant-ne una trucada. La seva absència és ben present a casa seva. A les parets hi ha la cara del seu fill; les seves fotografies l’acompanyen les 24 hores. Abans, el fill gran se n’havia anat a Alemanya, però l’any 2017 encara no tenia el permís de residència.

Cada fotografia que hi ha a les cases de les mares demana que l’escoltin, demana el dret de paraula. Són imatges que posen nom i cara a Europa. El nostre present es diu Ramzi Walhezi, Amine, Zied i Aymen. Són joves que van partir de Kabaria, Hlel i Ennour, barris tunisians on es traça una geografia de la “desaparició forçada” (Emilio Distretti, 2020¹) provocada per les fronteres europees.

“ Milers de persones han mort a la Mediterrània en els últims vint anys a conseqüència de les polítiques mortíferes practicades a la frontera

sud d'Europa ”

A Espanya, ens despertem cada dia amb la notícia d'un vaixell en perill de naufragi o que ha desaparegut a la Mediterrània. Convivim amb aquesta imatge cada dia, la història del “vaixell de la mort”, com diu un activista tunisià, forma part de la nostra història present, no podem dir que no ho sabem. Milers de persones han mort a la Mediterrània en els últims vint anys a conseqüència de les polítiques mortíferes practicades a la frontera sud d'Europa.

El fill desaparegut de la Fàtima és un jove *harraga*, una paraula que significa literalment “el que crema la ruta”, la frontera. Fa referència a l'acte de travessar les fronteres, transgredir-les quan el moviment està prohibit.

Mitjançant el sistema de fronteres, el moviment de les persones s'ha excepcionalitzat i cosificat. Mentre milers de persones es veuen forçades a desplaçar-se per les diferents formes de violència (guerres, crisis econòmiques o conseqüències del canvi climàtic), s'ha establert una restricció al moviment de les procedents del Sud. És el resultat d'un règim global de fronteres que dibuixa i instal·la un mapa jeràrquic del món basat en interdiccions, on el dret a la mobilitat s'atorga o es denega en funció del valor del passaport, del seu poder. Alhora, un acte com desplaçar-se, tan comú des d'un punt de vista històric, està sotmès a lleis i regulacions. És permès o negat en funció de la pertinença, l'adscripció a un lloc. En conseqüència, les persones queden assimilades a un espai; tot això en una època de globalització i, en teoria, lliure circulació.

“ La frontera és una pràctica que tanca els joves ‘harraga’ a Tunísia i que té com a conseqüència les morts i les desaparicions a la Mediterrània ”

Davant d'aquesta política de fronteres, de securització dels territoris i prohibició de la mobilitat de les persones del Sud global, una política promoguda i gestionada per la

Unió Europea, el filòsof Achille Mbembe² defensa “el dret a l’hospitalitat” i un sistema de fronteres obertes entre els països de l’Àfrica. És una resposta a la dinàmica de la immobilitat forçada que s’estén entre diversos països del Magrib a conseqüència de la política d’externalització de les fronteres dels països europeus. El Marroc, Tunísia i Líbia, mitjançant acords amb la Unió Europea i en col·laboració amb els països europeus, porten a terme la repressió de les persones que procedeixen d’altres països d’Àfrica i que reclamen el seu dret a desplaçar-se. La immobilitat, les geografies del tancament, des de la denegació dels permisos per viatjar fins als sistemes tecnològics de persecució a les fronteres i la privació de llibertat en els centres de detenció per a immigrants, han esdevingut vies violentes de governar poblacions i reforcen una jerarquia racial i econòmica arrelada en el passat europeu colonial. S’instal·len unes “pràctiques de zonificació” i se’n desprèn una complicitat inèdita entre el fet econòmic i el biològic³ que imposa un règim de seguretat, la divisió i la creació d’espais sense drets com les fronteres o les pràctiques de la frontera.

La frontera no és una línia en un mapa que consolidi socialment unes fantasies col·lectives que remeten a l’estat nació, sinó que s’ha transformat en un instrument de governança dins del món globalitzat. Ha deixat de ser un espai i ha esdevingut una pràctica que tanca els joves *harraga* a Tunísia i que té com a conseqüència les morts i les desaparicions a la Mediterrània.

“ El tancament de les fronteres i la denegació dels visats per anar a Europa han llançat els joves tunisians a l’única via que quedava oberta, la mar, tot i els perills que comporta ”

El 2011, la primavera àrab va produir canvis polítics i socials en la societat tunisiana i va intensificar la reivindicació del dret a desplaçar-se entre els joves. Va ser llavors quan milers de persones, els *harragas*, es van dirigir cap a Europa enfrontant-se als règims europeus de frontera. Segons dades del Fòrum Tunisià dels Drets Econòmics i Socials, més de mil persones van morir o van desaparèixer al mar el mateix 2011-2012 a

conseqüència de les fronteres europees⁴. El tancament de les fronteres terrestres i la denegació dels visats per anar a Europa han llançat els joves tunisians a l'única via que quedava oberta, la mar, tot i els perills que comporta. Sense l'obertura d'una via segura per viatjar, resulta contradictori assenyalar l'existència de xarxes de traficants, ja que són les polítiques europees mateixes les que els hi empenyen. Per a molts dels joves, els anomenats "traficants" són mers "passadors", persones que els guien en el viatge cap a Itàlia. Des dels ports de Sfax i Kerkenah surten petites embarcacions amb menys de 10 persones amb rumb a Europa. Ells mateixos reuneixen els diners per comprar l'embarcació, un vaixell de pesca que conduirà algun dels joves o un passador.

El 2012 es va establir una comissió conjunta entre les autoritats de Tunísia i d'Itàlia per trobar les persones desaparegudes. Aquesta cooperació va cessar el gener de 2016. Des de l'associació *Terre pour tous* afirmen que cada any desapareixen joves amb rumb a Europa. No obstant això, en els últims anys, davant la falta de suport, moltes famílies han deixat de declarar la desaparició dels seus fills.

“ En els últims anys, davant la falta de suport, moltes famílies han deixat de declarar la desaparició dels seus fills ”

Des de Tunísia les fronteres no es veuen com des de dins d'Europa, perquè "les fronteres no separen només dos estats nació, sinó diferents maneres de viure el món"⁵. Les fronteres no tenen les mateixes conseqüències sobre l'imaginari social; no imposen les mateixes relacions socials a Tunísia que a Europa. L'actual fetitxisme de les fronteres construeix relacions en les societats europees, basades en la separació nacional-estranger. Des de l'altre costat, la frontera està relacionada més aviat a un lloc que a una pràctica social i és violable, per això els joves que les "cremen", les transgredeixen, reclamen el seu dret de formar part del mateix món que té dret a la mobilitat. Davant d'un sistema basat en la seguretat i la jerarquia racial i econòmica, els transgressors de fronteres reclamen que se'ls reconegui com a iguals.

Una de les mares entrevistades relata que el seu fill se n'ha anat a "cremar" la ruta del mar i ella li ha donat suport en la seva decisió: "Em va dir que necessitava 1.000 dinars, li he donat més diners, Déu l'ha ajudat, jo l'he ajudat i se n'ha anat"⁶. Són les mares les que donen suport als seus fills en el seu camí per "cremar" els règims de les fronteres.

“ La frontera ha esdevingut un lloc on s'exerceix el poder de l'Estat per decidir sobre la vida humana ”

“Fer desaparèixer” és conseqüència de l'existència de la frontera. Dins d'Europa, la il·legalització de les persones mitjançant lleis específiques només per als estrangers –com la llei d'estrangeria a Espanya, els centres d'internament per als estrangers i les batudes amb perfil racial als carrers de les nostres ciutats– formen part d'un sistema de control i repressió que instal·la dins d'Europa un règim de *departheid*⁷, amb persones sense “el dret a tenir drets” (H. Arendt) i que viuen sota l'amenaça permanent de la deportació. A Europa, la pràctica de la frontera imposa la desaparició social, mitjançant els processos d'il·legalització. Els joves *harragas*, en transgredir les fronteres, transgredeixen també aquest sistema de restriccions i jerarquies espacials i racials. La paraula *harraga* ha ampliat el seu camp i inclou “cremar” altres fronteres simbòliques, els passaports, els documents que tanquen una persona i en redueixen la humanitat a un paper, unes pràctiques que pateixen quan arriben a Europa.

Les mares i la seva batalla contra la indiferència

Actualment, la Fàtima no només ha de travessar murs burocràtics locals en la seva batalla per saber on és el seu fill desaparegut i qui són els responsables de la seva desaparició. També ha d'afrontar els entramats burocràtics europeus i, sobretot, la indiferència social europea davant d'una política de fronteres que desemboca en la mort de persones.

“ Reduir la vida d’una persona a la intervenció humanitària és la manifestació d’una política en la qual la vida de l’altre no té el mateix valor que la pròpia ”

Des de fa anys, les mares dels *harragas* es reuneixen als barris, en associacions com *Terre pour tous*, per reclamar justícia per als seus fills desapareguts. Han ocupat espais simbòlics per als tunisians, com el carrer d’Habib Bourguiba, escenari destacat de les protestes de 2011, per imposar la recerca dels seus fills i la realitat de la desaparició a les agendes polítiques tunisianes i europees. Busquen la veritat i les responsabilitats per la desaparició dels seus fills. “Si han mort, en volem els cossos”, diuen les mares. La desaparició es torna molt més dolorosa que la mort, un dol que mai no es tanca⁸. Les desaparicions han instaurat un dol continu per a les famílies que no tenen el cos dels seus fills, per als pares dels fills que a Tunísia conformen “una generació perduda”. Les mares demanen una resposta tant al govern tunisià com a l’italià: on és el meu fill? Una de les mares entrevistades es refereix al camí que va emprendre el seu fill com un viatge en què “ha cremat (la frontera), però no ha arribat”. És l’espera angoixant de les mares dels joves desapareguts, el cos dels quals no han recuperat; els seus fills no han arribat enlloc, després d’haver-los acomiadat. Les seves vides anteriors s’han esvaït i ara es limiten a la recerca del fill. No és únicament que tota la família estigui submergida en el trauma de la desaparició a la frontera, sinó que el trauma esdevé col·lectiu. Les mares no poden recuperar els cossos dels seus fills, ni tan sols quan se’n recullen les restes al mar, perquè no poden viatjar a Itàlia per reconèixer-los. Les mateixes fronteres els impedeixen desplaçar-se per acomiadar-se dels seus fills. Altres famílies reben informació sobre les pertinences dels seus fills que han estat trobades al mar. Tampoc no poden recuperar-les, pel mateix motiu (denegació del visat); ni tan sols els les envien.

La frontera ha esdevingut un lloc de la pràctica *necropolítica*, una governança a través de la mort, un “fer viure o deixar morir” (Achille Mbembe, 2011⁹), un lloc on s’exerceix el

poder de l'Estat per decidir sobre la vida humana. Alhora, en les nostres notícies diàries, la frontera ha imposat una narrativa sobre si mateixa que amaga les responsabilitats: el rescat humanitari. Per mitjà d'una política de fronteres, es nega el dret a la vida d'aquestes persones, empeses a travessar el mar a causa del tancament de qualsevol altra opció de moviment (interdicció d'agafar un vol, interdicció del visat i interdicció d'entrada per via terrestre) i se'ls abandona a l'atzar del rescat o la intervenció humanitària.

“ La persona que aconsegueix entrar a Europa transgredint el sistema de fronteres està present com a cos racialitzat. No té nom ni passat, no se'l veu ni se l'escolta ”

Reduir la vida d'una persona a la intervenció humanitària esdevé la manifestació d'una política en la qual la vida de l'altre deixa de tenir el mateix valor que la pròpia. Així mateix, mitjançant un “estat d'excepció” (Giorgio Agamben) permanent a les fronteres es decideix qui té dret a la vida.

D'altra banda, en els nostres mitjans de comunicació, la persona que aconsegueix entrar a Europa transgredint aquest sistema de fronteres està present com a cos, el cos racialitzat. No té nom ni passat, no se'l veu ni se l'escolta, sinó que se'l presenta com a supervivent, una persona confinada a la mercè de la intervenció humanitària. En el sistema de fronteres hi ha “una relació entre el fet polític i la mort”¹⁰, entre el cos racialitzat i els drets. No obstant això, les morts de les persones al mar són part de la història europea actual. Resulta contradictori pensar en la convivència diària de nocions com els drets humans o la llibertat de moviment amb les notícies sobre les persones que moren a la Mediterrània, sense que aquestes polítiques hagin canviat i sense la consegüent protesta massiva dels ciutadans europeus. La indiferència social no és un fenomen nou. A més, la indiferència envers determinades persones pot conviure amb societats que pretenen mantenir ideals democràtics (Michael Herzfeld, 1993¹¹ i és l'expressió d'un “rebuig a una humanitat comuna”¹². És precisament aquesta

indiferència contra la qual batalla la Fàtima, una indiferència social la genealogia de la qual inclou la confiança i la falta de qüestionament de les institucions i polítiques dels Estats europeus per part de la seva ciutadania. I és precisament l'Estat el que, mitjançant les polítiques de frontera, porta a terme, justifica i "civilitza les formes d'assassinar"¹³.

Mentre escrivíem aquest text, seguíem rebent missatges d'algunes de les 800 persones de Tunísia que esperen des de fa més de sis mesos tancades a Melilla, sense saber què els succeirà. Hi han arribat per terra, no han volgut embarcar "al vaixell de la mort". Ara esperen la resposta de les autoritats espanyoles: deixar-les continuar el seu camí per la península o deportar-les a Tunísia.

1. A Paolo Cuttitta i Tamara Last, *Border Deaths Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*, Amsterdam University Press, 2020, Amsterdam.

2. Achille Mbembe. "Achille Mbembe: peut-on être étranger chez soi?" a *Libération*. França, 13 de novembre de 2019.

3. Achille Mbembe, *Crítica de la razón negra. Ensayo sobre el racismo contemporáneo*, NED ediciones, 2016, Barcelona, pàg. 27.

4. Wael Garnaoui. "Mère ne vois-tu pas que je brûle?" Esquisse d'une compréhension de la dynamique familiale des migrants clandestins disparus" en *Filigrane Écoutes Psychanalytiques. Identités- Qui suis-je? Deuxième partie. Volum 28, núm. 2, 2020.*

5. Shahram Khosravi, "What do we see if we look at the border from the other side?", *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* (2019) 27, 3 409-424.

6. Ídem, Wael Garnaoui.

7. Barak Kalir, "Departheid, The Draconian Governance of Illegalized Migrants in Western States" en *Conflict and Society: Advances in Research* 5 (2019): 19-40.

8. Ídem, Wael Garnaoui.

9. Achille Mbembe, *Necropolítica*, Ed. Melusina, Madrid, 2011.

10. Ídem, Achille Mbembe, pàg. 21.

11. Michael Herzfeld, *The Social Production of Indifference*, University Press Chicago, 1993, pàg. 5.

12. Ídem, Michael Herzfeld.

13. Achille Mbembe, *op.cit.*, pàg. 38.

SOBRE ELS AUTORS

Corina Tulbure és periodista freelance a Barcelona. Ha escrit sobre desplaçaments i migracions a Espanya i altres països (Turquia, Bulgària, Romania, Hongria, Tunísia, Alemanya) i sobre conflictes enquistats (Nagorno-Karabakh, Abkhàzia, Transnístria i Kosovo). Té un doctorat a la Universitat de Barcelona en el camp de l'Anàlisi del Discurs. És membre de l'OACU (Observatori d'Antropologia del conflicte Urbà) a la Universitat de Barcelona i coautora del llibre *El último europeo (Oveja roja, 2014)*.

Wael Garnaoui és doctorand a la Universitat París VII i ha realitzat una tesi en psicoanàlisi i psicopatologia. Té un màster en Psicologia Clínica per la Universitat de Tunísia, màster en Psicoanàlisi i Medicina Científica per la Universitat París VII i màster en Ciències Polítiques per la Universitat París Dauphine. És doctorand associat al Centre d'Estudis i d'Investigacions Internacionals de la Universitat de Montreal (CÉRIUM) i ha treballat com a psicòleg amb persones refugiades i famílies de migrants a l'associació *Psychologues Solidaires*. També ha impartit classes de Psicologia a la Universitat de Sousse (Tunísia).

Aquesta és una versió traduïda de l'article publicat originalment en castellà.

Fotografia Al fons. Jon Roman.

© Generalitat de Catalunya